

STUDIA UKRAINICA POSNANIENSIA, vol. III: 2015, pp. 373-380.
ISBN 978-83-936654-6-4. ISSN 2300-4754.

ЛІТЕРАТУРОЗНАВСТВО

ГОТИЧНІ ВІДЛУННЯ У МАЛІЙ ПРОЗІ МИХАЙЛА КОЦЮБИНСЬКОГО

АННА ГОРНЯТКО-ШУМИЛОВИЧ

Університет імені Адама Міцкевича в Познані, Познань — Польща

GOTYCKIE REMINISCENCJE W MAŁEJ PROZIE
MYCHAŁA KOCIUBYNSKIEGO

ANNA HORNIATKO-SZUMIŁOWICZ

Uniwersytet im. Adama Mickiewicza, Poznań — Polska

STRESZCZENIE. Reminiscencje gotycyzmu literackiego, które ponownie dały znać o sobie w epoce neoromantyzmu stając się, obok wpływów neobarokowych, częścią składową ukraińskiego modernizmu, pojawiły się również w małej prozie Mychajła Kociubynskiego.

Ów znakomity pisarz sięga w swych utworach do konwencji powieści gotyckiej, buduje atmosferę grozy, stawia bohaterów w sytuacji granicznej, by wskazać na narastające problemy społeczne i jednocześnie pogłębić psychologizm utworów, w pełni zasługując na miano mistrza ukraińskiej prozy psychologicznej, twórcy na wskroś nowoczesnego, europejskiego.

GOTHIC REMINISCENCE IN SMALL PROSE
BY MYKHAILO KOTSIUBYNSKY

ANNA HORNIATKO-SZUMIŁOWICZ

Adam Mickiewicz University, Poznan — Poland

ABSTRACT. The reminiscence of literary Gothicism, that reappeared in the time of neoromanticism becoming, next to neo-Baroque influences, a component of the Ukrainian modernism, also appeared in the small prose by Mykhailo Kotsiubynsky.

This excellent writer applies Gothic novel convention in his works. He constructs the atmosphere of horror, puts his characters in a critical situation in order to indicate increasing social problems and to intensify the psychologism of his works. He deserves the title of the Ukrainian psychological prose master and a fully modern European author.

К оли в 2000 році вийшла *Антологія українського жаху*, що претендувала на роль „найстрашнішої книги в історії України” (Наталія Заболотна¹), в яку ввійшли вибрані твори з фольклору, дещо з давньої літератури, а далі 32 автори, починаючи від зачинателя української художньої прози Григорія Квітки-Основ'яненка, а скінчивши на сучасному письменнику — Андрію Дашкову, то посеред тієї плеяди творчих знаменитостей, з'явилося та-

¹ Н. Заболотна, *Найстрашніша книга в історії України*, [в:] *Антологія українського жаху*, упоряд., комент., післямова В. Пахаренко, передм. Н. Заболотна, Київ 2000, с. 3.

кож ім'я класика Михайла Коцюбинського з його моторошним оповіданням *Persona grata*. Ця вражаюча розповідь про тупого злочинця-ката, душу якого поступово роз'їдає жах і мучать докори сумління, хоча не відповідає повністю моделі готичної прози в параметрах її найістотніших атрибутів: моторошності, таємничості, містичності, похмурості зображуваної атмосфери, нервової розладнаності, постійного передчуття близького лиха тощо, безперечно містить готичні відлуння.

Окрім названого вище оповідання, М. Коцюбинський написав щонайменше кілька творів, які об'єднує „страшна” поетика, про що згадували видавці *Антології українського жаху*. Це *Сміх, Він іде, Невідомий, Подарунок на іменини*. Перелік моторошних оповідань М. Коцюбинського можна поповнити за рахунок таких його творів, як *Дебют, Що записано в книгу життя, Хо, Intermezzo* чи *Тіні забутих предків*, у яких поза сумнівом наявні елементи літературного готицизму².

² Українська готична проза, що, за влучним висловом Валерія Шевчука, цілком природна для українського письменства, оскільки „вона для нього відбиток національної ментальності”, добре вписується в європейський і світовий контексти. Наділена неповторним жанрово-тематичним і стильовим колоритом, зокрема, завдяки фольклорові, що неодмінно пов'язаний з українською літературою, вона залишалась у полі зору українських письменників від початків по сьогоднішній день. Окремі аспекти літературного готицизму розроблені в працях Валерія Шевчука, Юрія Винничука, Ігоря Качуровського, Василя Пахаренка, Івана Денисюка, Ігоря Лімборського, Христини Денисюк, Анни Горнятко-Шумилович. (Див. напр.: В. Шевчук, *3 темних джерел життя. Українська готична новела ХХ століття*, „Літературна Україна”, 1995, № 4, 5, 6; І. Лімборський, *Західноєвропейський готичний роман і українська література*, „Всесвіт”, 1998, nr 5-6, с. 157–162; В. Пахаренко, *Український фольклор*, [в:] *Антологія українського жаху*, упоряд. В. Пахаренко, Київ, 2000, с. 5–6; В. Пахаренко, *Герць зі страхом*, [w:] *Антологія українського жаху*, упорядник В. Пахаренко, Київ 2000, с. 791–797; І. Качуровський, *Готична література та її жанри (Розділ із книги „Генерика і архітектоніка”)*, „Сучасність”, 2002, № 5, с. 59–67; І. О. Денисюк, *Літературна готика і Франкова проза*, [в:] *Літературознавчі та фольклористичні праці*: у 3 т., 4 книгах, Львів, 2005, т. 2: *Франкознавчі дослідження*, с. 196–197; Ю. Винничук, *У зачарованім люстрі (Замість передмови)*, [в:] *Потойбічне. Українська готична проза ХХ ст.*, упоряд., вступне слово, бібліограф. відомості Ю. Винничука, Львів 2005, с. 3–8; Х. Денисюк, *Готичний роман: специфіка жанру*, [в:] *Гуманітарна освіта в технічних вищих навчальних закладах*: зб. наук. праць факультету Гуманітарного інституту Національно-авіаційного університету, Київ 2005, вип. 11, с. 286–293; В. Шевчук, *У світі фантазій українського народу*, [в:] *Огняний змії. Українська готична проза ХІХ ст.*, уклад. Ю. Винничук, Львів, 2006, с. 5–10; А. Горнятко-Шумилович, *У дивосвіті новел Василя Габора („Книга екзотичних снів та реальних подій”)*, [в:] „Слово і час”, 2006, № 11, с. 38–43; А. Horniatko-Szumilowicz, „Ognisty smok” *Pantelejmona Kulisza*, [w:] *Język. Człowiek. Dyskurs*. Księga dedykowana prof. zw. dr hab. Michałowi Aleksiejence z okazji Jubileuszu 65-lecia urodzin, kol. red.: prof. dr hab. Florij Bacewicz i in., Szczecin 2007, s. 458–467; А. Горнятко-Шумилович, *Синтез барокового, готичного й романтичного начал у „Петріях і Довбушниках” Івана Франка*, [в:] *Іван Франко: дух, наука, думка, воля*. Матеріали Міжнародного наукового конгресу, присвяченого 160-річчю від дня народження Івана Франка, Львів 2008, т. 1, с. 241–253; А. Горнятко-Шумилович, „Чайковський” *Євгена Гребінки як химерний роман*, [в:] „Наукові записки Тернопільського державного педагогічного університету імені В. Гнатюка”, серія „Літературознавство”: збірник. (Видається на пошану і з нагоди 60-річчя від дня народження докт. філол. наук, проф. Ткачука Миколи Платоновича), Тернопіль 2009, вип. 27, с. 54–58 та ін.).

Окремо тема традицій готицизму в українській літературі, а також питання дедалі більшого зацікавлення літературою жахів в українському суспільстві комплексно розроблена в статті нашого авторства: А. Horniatko-Szumilowicz, *W kręgu opowieści niesamowitych, mrocznych tajemnic i fantastyki grozy (o tradycji gotycyzmu w literaturze ukraińskiej)*, [w:] *Materiały XI Międzynarodowej Konferencji Naukowej „Słowo. Tekst. Czas” pt. Frazeologia słowiańska w aspekcie onomazjologicznym, lingwokulturologicznym i frazeologicznym*, pod red. W. Mokijenkij, T. Szutkowskiego i Harrego Waltera, Szczecin- Greifswald 2012, s. 831–842.

Михайло Коцюбинський — один із фундаторів українського модернізму, що, по суті, ввів в українську літературу *імпресіонізм*, справедливо вважається неперевершеним майстром психологічної малої прози кін. XIX — поч. XX ст. Головна риса його стилю — глибинний психологізм. І саме для творення гостро-психологічного оповідання письменник використовує готичну поетику.

У сучасному літературознавстві існує думка, що готичні відлуння стали, поруч з необароковими впливами, істотною складовою українського модернізму. У такому сенсі готичні прийоми сприяли руйнуванню класичного однолінійного сюжету та суттєвому поглибленню психологізму прози. Так, слушно писав у розвідці *З темних джерел життя. Українська готична новела XX століття* (1995) Валерій Шевчук³ про однаковість художнього мислення деяких українських прозаїків XX ст., які, пишучи психологічний твір, використовували прийоми літературного готицизму. У їхньому числі Юрій Будяк з його „маленьким шедевром новели жаху” *Петля*, Павло Богацький, автор новели *Камелії*, Оля Галичанка (Олена Кисілевська) і її твір *3 днів розпуки*, новела Валерія Шевчука *Хованець*, врешті Олександр Жовна і його *Вдовушка*. До цього переліку можна зарахувати *Історію Якимового будинку* Володимира Винниченка, *Страшну помилку* Олексія Плюща, чи оповідання Михайла Могилянського, що дало назву вищеназваній розвідці Валерія Шевчука *З темних джерел життя*.

Дослідники звертають увагу на вплив М. Коцюбинського на прозаїків 20–30 рр. XX ст., зокрема Григорія Косинку, Валеріана Підмогильного чи Юрія Яновського. Одним із перших, хто визнав вплив автора *Тіней забутих предків* на письменників свого покоління був Микола Зеров, який назвав прозаїка „піонером нової літературної школи”⁴. Поруч з імпресіоністськими стильовими тенденціями в прозі М. Коцюбинського, а то й суттєвого поглиблення її психологічного навантаження, предметом рефлексій письменника стають мотиви жаху й катастрофи, що набирають нової сили на поч. XX ст. Це безперечно пов’язано з подіями 1905–1907 рр., на які якраз випадає піднесення творчої активності письменника. Дослідники⁵ слушно зазначають, що апокаліптичним мотивам періоду 1906–1907 рр. у прозі М. Коцюбинського передують мотиви тривоги, страху, передчуття жаху, які стають початком цілого струменю в українській літературі (творчість Миколи Зерова, Євгена Плужника, Миколи Хвильового, Юрія Яновського). Таким чином, апокаліптичні візії, пов’язані з революційними подіями 1905–1907 рр., є провідними для ряду оповідань М. Коцюбинського з готичною поетикою, насамперед *Сміх*, *Він іде*, *Невідомий*, *Подарунок на іменини*, *Persona grata*, *Intermezzo*.

У вказаних оповіданнях М. Коцюбинського наявні знакові атрибути літературного готицизму. Так, сюжети оповідань *Він іде*, *Невідомий*, *Persona grata*, *Сміх* розгортаються, подібно як в готичній прозі, в аурі таємничості й жаху, сповненій елементів несамоовитості й містики. У всіх чотирьох творах автор підбирає для цього ситуацію критичну, кризову для героїв, що є генератором емоційного напруження, душевних струсів, граничних реакцій. Провідними відчуттями є таємничість, страх, тривога й постійне очікування лиха. В нове-

³ В. Шевчук, *З темних джерел життя. Українська готична новела XX століття*, [в:] „Літературна Україна” 1995, 26 січня.

⁴ М. Зеров, *Українське письменство*, упоряд. М. Сулима, післям. М. Москаленка, Київ 2002, с. 141.

⁵ Див.: А. М. Менший, *Михайло Коцюбинський і розвиток української літератури 20–30-х рр. XX ст.*, [в:] Електронний ресурс: http://archive.nbuv.gov.ua/portal/Soc_Gum/Nvmdu/Fil/2011_4_7/15.htm (12.06.2013).

лі *Він іде* — це страх єврейського населення малого містечка перед чорносотенним погромом („Тут притишеними, таємничими голосами, тривожно озиралючись навкруги, переказували одні другим про якихсь непевних, чужих людей, що з'явилися недавно в містечку, про чорносотенних панків, які були б раді погромові <...>”⁶), *Невідомий* — страх тюремника перед скорою стратою („Життя лишилось за сими мурами, а тут, серед сірих холодних стін, замкнулась зо мною смерть. <...> В кутку блимає лампка, а над нею нависла сіра і вогка, ворожа тиша”⁷), в *Persona grata* — жах, що поступово оволодіває катом після усвідомлення ним кількості заподіяного зла („Часами на нього нападав страх. Усього боявся, все було вороже, все проти нього: закрадалось, чигало і не давало спокою”⁸). Також у новелі *Сміх*, що вважається першим творчим відгуком на події 1905–1907 рр., сугестивно передається жах адвоката Чубинського перед чорносотенним погромом: „Тепер, коли вони лишилися самі, без людей, в цій темній хаті, оточеній чимсь грізним і невідомим, та намагались скрити в розмові один од одного свої думки і свій неспокій, тривога зростала, збиралась круг них немов гримлячий газ”⁹. І навіть у новелі *Intermezzo*, в якій готична аура не є повсюдною, оскільки переплітається з ідилічним образом сільського літа, разом із настанням ночі, героя поглинає жах спогадів: „Десять чорних кімнат, налитих п'янкою по самі вінця. Вони облягають мою кімнату. Я зачиняю двері, наче боюся, що світло лампи витече все крізь шпари <...> А люди йдуть. За одним другий і третій і так без кінця. Вороги й друзі, близькі й сторонні — і всі кричать у мої вуха криком свого життя або своєї смерті, і всі лишають на душі моїй сліди своїх підшов”¹⁰.

Дія вищеаналізованих творів М. Коцюбинського, як правило, розгортається в темних, понурих приміщеннях. У новелі *Сміх* „в хаті було темно і якимось чудно”¹¹. Ворожий настрій напруженого очікування лиха підсилює образ зачинених віконниць і тільки „жовті зайчики світла тремтіли на стінах і на буфеті, вітер рвав віконниці і стукав ними”¹². Іншим разом у новелі *Він іде* нагнітання тривоги здійснюється за допомогою картини опустошеного містечка: „на площі зробилось так пусто і тихо, наче весь вереск життя обернувся раптом у сірий камінь”¹³. Для підсилення настрою жаху в новелі повторюються слова: *жах* („старезні мури тремтіли з жаху усіма зморшками стін”, „жах стулив всім уста”) і *страшний* („кожна хвилина, <...> наближала страшну невідомість”; „страшно чути спів”; „стає сумно і страшно, як в судний день”; „маки, такі страшні, червоні, ... як людська кров”; „хмара страшна і чорна” тощо)¹⁴.

Новела *Невідомий* побудована у формі потоку свідомості засудженого на страту. М. Коцюбинський вдається до прийому замкнення простору. Дія відбувається в маленькій тюремній камері, даючи автору поле для „мікроскопічного” дослідження душі героя. Нічна пора „серед сірих холодних стін”, у „холодному льоху”¹⁵ підсилює відчуття неминучості страти. Атмосфера жаху поступово

⁶ М. Коцюбинський, *Він іде*, [в:] його ж, *Твори в 3 т.*, Київ 1979, т. 2: *Оповідання (1901-1909)*, с. 185.

⁷ М. Коцюбинський, *Невідомий*, [в:] його ж, *Твори в 3 т.*..., оп. cit. с. 194.

⁸ М. Коцюбинський, *Persona grata*, [в:] його ж, *Оповідання*, Київ 1953, с. 221–222.

⁹ М. Коцюбинський, *Сміх*, [в:] його ж, *Оповідання...*, оп. cit., с. 206.

¹⁰ М. Коцюбинський, *Intermezzo*, [в:] його ж, *Оповідання...*, оп. cit., с. 246–248.

¹¹ М. Коцюбинський, *Сміх*, [в:] його ж, *Оповідання...*, оп. cit., с. 201.

¹² Там само.

¹³ М. Коцюбинський, *Він іде*, [в:] його ж, *Твори в 3 т.*..., оп. cit., с. 186.

¹⁴ Там само, с. 185, 187, 188, 192, 196.

¹⁵ М. Коцюбинський, *Невідомий*, [в:] його ж, *Твори в 3 т.*..., оп. cit., с. 194.

нагнітається завдяки постійному повторюванні зворотів із концептами *смерть* і спорідненими з ним: „серед сірих холодних стін замкнулась зо мною смерть”; „як раптом линує потік життя у сю домовину...”; „дрібні істоти, що вмерли на небі, [пластівці снігу — А.Г.-III] спадали на землю, на вічний спочинок, у тихий цвинтар”; „ранок білий, імлистий, немов могильний саран” тощо¹⁶. Особливу роль відіграє нескінченна тиша: „сіра і вогка ворожа тиша”, „гробова тиша”¹⁷.

Дія вказаних творів М. Коцюбинського, як правило, відбувається вночі. Так, наприклад у новелі *Він іде* цілу ніч „в хаті старого шохата Абрума при світлі лійових свічок ішла нарада”¹⁸. В етюді *Невідомий* це остання ніч перед страстю. Тому й тюремнику здається, що смерть дивиться на його тінь „з чорних кутків”¹⁹. Коли це день — а скоріш всього світанок — землю пронизує крижаний холод, сірий туман, що підсилює настрій тривоги, приреченості, безнадії. „Був надзвичайно холодний ранок, коли я приїхав”²⁰, — згадував Невідомий з однойменної новели. Прохолодне вологе вранішнє повітря тільки позірно віщує настання дня. В новелах М. Коцюбинського — це час страти, заповідь смерті, не життя. У цьому переконався кат Лазар з новели *Persona grata* („Потім звернули в поле. Стало ясніше і жита вже синіли, холодні та сіжі. <...> Далеко на обрії чорнів лісок, а в долині під лісом слався туман, густий і білий, як вата. <...> Лазар ще здалеку побачив стовп”²¹), але й десятилітній Доря з новели *Подарунок на іменини*. Хлопець, несвідомий, що їде „дивитись, як будуть вішати”²², з радістю стежив за вранішнім краєвидом, що прокидається до життя: „Починало вже дніти. <...> Земля будилась”²³. І тільки пізніше Доря побачив, що в „густих передранішніх тінях виразно біліють стовпи”²⁴. Тут неодмінно хочеться згадати слова Івана Денисюка, який, досліджуючи елементи літературного готицизму у Франковій прозі, підкреслював, що в українській літературній готиці замість інтер’єру понурих замків і підземель є здебільшого екстер’єр — розкішна природа, „якась несамовито і фантастично гарна”²⁵.

В арсеналі найбільш характерних реквізитів готичної поетики в малій прозі М. Коцюбинського велику роль відіграє окрема портретна деталь — очі та їх вираз. У новелі *Він іде* будуть це „сотки наляканих очей”²⁶, загрозених чорносотенним погромом євреїв, і насамперед — „невидючі очі” старої Естерки, що втратила в погромі в Одесі двох синів. В етюді *Невідомий* смерть блимає на стратенця „кривавим оком”²⁷. У новелі *Сміх* у битого чорносотенцями студента очі „такі великі, червоні, божевільні”²⁸; страх перед реальним чорносотенним погромом мотивував те, що пан Чубинський дивився на наймичку Варвару „великими очима, наляканими, гострими і незвичайно видючими”²⁹.

¹⁶ Там само, с. 194, 194–195, 197, 2003.

¹⁷ Там само, с. 194, 200.

¹⁸ М. Коцюбинський, *Він іде*, [в:] його ж, *Твори в трьох томах...*, оп. cit. с. 186.

¹⁹ М. Коцюбинський, *Невідомий*, [в:] його ж, *Твори в трьох томах...*, оп. cit., с. 194.

²⁰ Там само, с. 195.

²¹ М. Коцюбинський, *Persona grata*, [в:] його ж, *Оповідання...*, оп. cit. с. 217.

²² М. Коцюбинський, *Подарунок на іменини*, [в:] його ж, *Оповідання...*, оп. cit., с. 275.

²³ Там само, с. 278–279.

²⁴ Там само, с. 280.

²⁵ І. Денисюк, *Літературна готика і Франкова проза*, [в:] того ж: *Літературознавчі та фольклористичні праці в 3 т., 4 кн.*, Львів 2005, т. 2: *Франкознавчі дослідження*, с. 197.

²⁶ М. Коцюбинський, *Він іде*, [в:] його ж, *Твори в 3 т...*, оп. cit., с. 190.

²⁷ М. Коцюбинський, *Невідомий*, [в:] його ж, *Твори в 3 т...*, оп. cit., с. 201.

²⁸ М. Коцюбинський, *Сміх*, [в:] його ж, *Оповідання...*, оп. cit., с. 205.

²⁹ Там само, с. 209.

В оповіданні *Persona grata* людські очі відіграють особливу роль. У самого героя „в очах було щось скрите і щось запечатане”³⁰. Згодом, коли став „казеною людиною” і призначений був для виконання смертної кари, „кожний з „клієнтів”, стрічаючись з Лазарем в останню годину, лишав йому дещо на спомин: погляд, якийсь особливий і незвичайний”³¹. Поступово тупий кат починає бачити уві сні очі повішених ним стратенців. Їхні очі „верталися, лазили по обличчі, по шії, грудях і, злегка лоскочучи, вертіли дірки углиб”³². Тут очі стають збудником думки, імпульсом внутрішньої боротьби ката.

У вищеназваних творах можна помітити елементи т. зв. „готичної макабри”, моторошні сцени й епізоди. Так, напр., у новелі *Persona grata* наявні Лазареві спомини про знущання над котом („обдертий, заморений кіт знов несподівано вплив, бився на мотузку, корчив хвіст, лапи і витріщав великі криваві очі”³³), і, зокрема, жахливі подробиці страти приречених („Часом вдавалось — і робота виходила чисто. Іноді зашморг зсувався з шії і крутив голову вбік. Тоді білий клунок скакав, корчився і довго не міг вмерти. Щоб покінчити муки, Лазар чіплявся за ноги, витягував тіло, аж щось хрустіло — і був кінець”³⁴). У новелі *Intermezzo* втомлений герой тікає з міста, щоб відпочити поміж пшеничних ланів, але й там знаходять його моторошні спогади про убієних: „От я їх вже бачу. Ба, ба! Як вас багато... Це ви, що з вас витекла кров в маленьку дірку від солдатської кульки, а це ви... сухі препарати: вас завивали у білі мішки, гойдали на мотузках в повітрі, а потому складали в погано прикриті ями, звідки вас вигрібали собаки...”³⁵). Інколи це уявні жахливості, що є лихим передчуттям близької трагедії, як-от у новелі *Vin ide* („Може, там бійка, може, там кров... Він нічого не знав, може, там ріжуть, грабують...”³⁶).

Традиційний поділ на героїв позитивних і негативних, що набирає в класичному готичному романі форми поділу на переслідувачів та їхні жертви, тільки частково відображений у малій прозі М. Коцюбинського. По суті, лише кат Лазар з новели *Persona grata* — постать однозначно негативна. Герой — це до певної міри приклад „готичного негідника” — людини жорстокої, злочинної, схильної до тиранії, ненависті, спроможної тортувати, калічити, переслідувати, заподіювати смерть, що відображене як в його зовнішньому вигляді („обличчя, скривлене гнівом, два вовчі ока, голі широкі груди, покриті волоссям, і кулаки”³⁷), так і звірячий поведінці. Водночас під впливом романтичної антропології змінюється сам характер зла: із зовнішнього перетворюється на внутрішнє. Його джерелом стає людська природа, її двоїстість. Людина усвідомлює велич своєї злочинності й терпить муки сумління³⁸. Так, Лазар, фізично й психічно надломлений, відчуваючи постійні докори совісті, морально прозріває: бо все ж він, за словами повішеної ним дівчини з руським волоссям, „кращий за тих, що звеліли вбивати, бо не сокира рубає, а той, хто її держить...”³⁹.

³⁰ М. Коцюбинський, *Persona grata*, [в:] його ж, *Оповідання...*, оп. cit., с. 213.

³¹ Там само, с. 220.

³² Там само, с. 222.

³³ Там само, с. 213.

³⁴ Там само, с. 219–220.

³⁵ М. Коцюбинський, *Intermezzo*, [в:] його ж, *Оповідання...*, оп. cit., с. 247.

³⁶ М. Коцюбинський, *Vin ide*, [в:] його ж, *Твори в 3 т.*..., оп. cit., с. 191.

³⁷ М. Коцюбинський, *Persona grata*, [в:] його ж, *Оповідання...*, оп. cit., с. 226.

³⁸ Див.: *Powieść gotycka*, [w:] *Słownik literatury popularnej*, pod red. T. Żabskiego, Wrocław 1997, s. 315.

³⁹ М. Коцюбинський, *Persona grata*, [в:] його ж, *Оповідання...*, оп. cit., с. 224.

Прикметно, що М. Коцюбинський, по суті, у всіх названих творах обриває розповідь на півслові, підсилюючи настрій таємничості й всепоглинаючого страху. У новелах *Сміх* чи *Він іде* письменник — тонкий психолог, не дає безпосередньої картини погромів, але зосереджує увагу на емоційних переживаннях героїв. В обох випадках градація почуття жаху отримує свій апогей у заключних акордах тексту: — *А-а-а... — котилось ближче щось дике і чулось в ньому і брязкіт скла, і окремі крики, повні розпуки та жаху, і тупіт ніг великої юрми.* <...> *Осінній вітер мчав жовті хмари й сам втікав з міста.* — *А-а-а...а-а-а...*⁴⁰ (*Сміх*); *Процесія все наближалась. Коли ж нарешті її обвіяв дух людської маси і обхопили страшні для неї голоси, сліпа Естерка стала, підняла руки, немов бажала спинити лаву, і закричала <...>. І вона трясла кулаками і кричала словами, що лишались глибоко в грудях. Сльози, що спливали з невидючих очей, заповняли старий чорний рот із двома пеньками жовтих зубів. А повз неї тупали тисячі ніг, дихали тисячі грудей, ревіли баси і танцювали, як божевільні, дзвони. Великі, середні й маленькі...*⁴¹ (*Він іде*). Надзвичайно вражаючі заключні фрази впритул підводять до граничної межі страху, геніально відображаючи настрій героїв, які чекають погрому, а то й неминучої смерті.

Симптоматичне й закінчення новели *Persona grata*: *Тепер уже Лазар думав про нього. Хто він? Який? І де шукати? Йому уявлялось, що він такий, наче смотритель „морда” <...>. Лазар підходить близько до нього, до самої пики і каже: ти зло? <...> Потім він би його повісив. Не так, як других, ні, без запинала. <...> Він знає, як це зробити: його навчили. І перший раз, після утоми і знеохоти, після огиди до своєї роботи уперше почув він смак душегубства. Почув ненависть в серці і розкіш муки*⁴². Розповідь обривається раптово, залишаючи відчуття недомовленості. Замість подальшої розробки теми, письменник залишає читача зі свідомістю близької відплати Лазаря-ката кривднику, відповідальному за заподіяне зло, — йому і всім погиблим від катівської руки.

***

Свого часу Михайло Коцюбинський захоплювався готичною поетикою першоповісті його сучасника Івана Франка, пишучи, що в *Петріях і Довбушках* (1875) „повно всякого страхіття, розбійників, залятих скарбів, привидів, душегубства і оживаючих мерців”⁴³. Особливості стилю Франкової повісті, про які натякнув автор *Тіней забутих предків*, позначились і на поезії його прози, зокрема на низці новел та оповідань періоду 1906–1907 рр.. Однак, на відміну від *Петріїв і Довбушуків*, влучно визначених І. Денисюком як „роман готичний par excellence”⁴⁴, в малій прозі М. Коцюбинського наявні лише елементи літературного готицизму, чи радше готичні відлуння як складова модерністських нововведень. Оскільки у І. Франка готичні атрибути спрацювали на розгортання сюжету роману „вольтерскотівського” типу, за учнівський характер якого, до речі, дорікали молодому І. Франку⁴⁵, у М. Коцюбинського ж елементи готичної поезики вжиті з іншою метою. Утворюючи готичну напружену атмосфе-

⁴⁰ М. Коцюбинський, *Сміх*, [в:] його ж, *Оповідання...*, оп. cit., с. 210.

⁴¹ М. Коцюбинський, *Він іде*, [в:] його ж, *Твори в трьох томах...*, оп. cit., с. 192.

⁴² М. Коцюбинський, *Persona grata*, [в:] його ж, *Оповідання...*, оп. cit., с. 228.

⁴³ Цит. за: С. В. Щурат, *Рання творчість Івана Франка*, Київ 1956, с. 172.

⁴⁴ І. Денисюк, *Літературна готика і Франкова проза*, оп. cit., с. 191.

⁴⁵ Див., напр.: С. В. Щурат, *Рання творчість Івана Франка*, оп. cit., с. 145; С. В. Щурат, *Повість Івана Франка „Петрії і Довбушуки”*, [в:] Іван Франко. *Статті і матеріали*, Збірник п'ятий, Львів 1956, с. 211; І. О. Денисюк, *Історична белетристика Івана Франка*, [в:] *Літературознавчі та фольклористичні праці у 3 т., 4 кн*, Львів 2005, т. 2: *Франкознавчі дослідження*, с. 24 та ін.

ру та поступово нагнітаючи її, автор ніби вказує на передчуття катастрофи, що наближається. Водночас, прискіпливо приглядаючись до поведінки героїв, поставлених у межові ситуації, їх плинної підсвідомості та свідомості, що стає реальністю за справою до краю загострених морально-етичних переживань, капітально поглиблює психологізм творів, заявляючи про себе як про письменника європейського масштабу, за словами згаданого І. Франка, „наскрізь сучасного чоловіка”⁴⁶.

---

⁴⁶ І. Денисюк, *Розвиток української малої прози XIX – поч. XX ст.*, Львів 1999, с. 164.